

Н. П. КОРОБЕНКО

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПО ІНВАЛІДНОСТІ ВНАСЛІДОК ЗАГАЛЬНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ

Аналізуються універсальні та європейські міжнародно-правові акти в сфері пенсійного забезпечення по інвалідності внаслідок загального захворювання щодо їх відповідності пенсійному законодавству України, на основі чого вносяться пропозиції про приведення у відповідність до міжнародних соціальних стандартів окремих положень національного законодавства.

Ключові слова: пенсія, пенсія по інвалідності, пенсійне забезпечення по інвалідності внаслідок загального захворювання.

Анализируются универсальные и европейские международно-правовые акты в сфере пенсионного обеспечения по инвалидности вследствие общего заболевания на предмет их соответствия пенсионному законодательству Украины, на основании чего вносятся предложения о приведении в соответствие с международными социальными стандартами некоторых положений национального законодательства.

Ключевые слова: пенсия, пенсия по инвалидности, пенсионное обеспечение по инвалидности вследствие общего заболевания.

Analysed universal and European mezhdunarodno-pravovyye acts in the field of the pension providing on disability because of general disease for the purpose their accordance the pension legislation of Ukraine, on the basis of what suggestions are made about adduction in accordance with the international social standards of some positions of national legislation.

Key words: pension, pension on disability, pension providing on disability as a result of general disease.

Прагнення України зайняти чільне місце серед соціально-правових держав та інтегруватися до Європейського Співтовариства вимагає детального вивчення існуючих соціальних стандартів. Міжнародні соціальні стандарти встановлюють своєрідний еталон, до якого мають максимально наблизитися акти національного законодавства, та дають можливість врахувати досвід і практику міжнародної спільноти. Надзвичайної актуальності останнім часом в Україні набуло питання пенсійного забезпечення, що призвело до необхідності з'ясування сутності ряду міжнародних соціальних стандартів у сфері пенсійного забезпечення, в тому числі соціальних стандартів у сфері міжнародно-правового регулювання пенсійного забезпечення по інвалідності внаслідок загального захворювання. У зв'язку з цим постає необхідність з'ясування відповідності пенсійного законодавства по інвалідності міжнародно-правовим актам та виявлення шляхів адаптації національного законодавства до світового та європейського рівня.

Метою даної статті є дослідження положень міжнародно-правових актів, що регулюють питання пенсійного забезпечення по інвалідності внаслідок загального захворювання, щодо відповідності їх національному законодавству та внесення пропозицій про приведення у відповідність до світових стандартів окремих положень законодавства України у сфері пенсійного забезпечення по інвалідності.

Правова значимість міжнародно-правового регулювання відносин у сфері пенсійного забезпечення по інвалідності зумовлена особливим місцем міжнарод-

но-правових актів у системі національного законодавства. Статтею 9 Конституції України передбачено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України¹. Отже, Основний Закон проголошує та закріплює статус міжнародних договорів, які набули чинності, як невіддільної частини законодавства України.

Особливістю міжнародно-правового регулювання відносин у сфері пенсійного забезпечення по інвалідності є специфічний процес впровадження положень міжнародного акта в національну систему законодавства. З огляду на це, процес міжнародно-правового регулювання пенсійних правовідносин можна визначити як такий, що здійснюється нормами міжнародних договорів (угода, конвенція, пакт, протокол тощо), які пройшли визначений національним законодавством процес легітимізації та є обов'язковими для виконання на території України.

Серед різновидів соціальних прав, передбачених прийнятою 10 грудня 1948 р. Загальною декларацією прав людини², одне з чільних місць посідають пенсійні права, які хоча прямо і не передбачені, але впливають із змісту норм ст. 25, а саме: кожна людина має право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини. На розвиток цього акта в ст. 9 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. вказано, що держави, які беруть участь у Пакті, визнають право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування³, що значно розширило соціальні права людини.

Права осіб з інвалідністю знайшли закріплення в Декларації про права інвалідів від 9 грудня 1975 р., яка у п. 1 визначає, що інвалід – це будь-яка особа, яка не здатна самостійно забезпечувати повністю або частково потреби нормального особистого і/або соціального життя через ваду, вроджену чи ні, його або її фізичних або розумових здібностей⁴. Серед переліку прав, передбачених Декларацією, п. 7 закріплює за інвалідами право на соціальне забезпечення та задовільний рівень життя. Щоправда, не вказується, що мається на увазі під соціальним забезпеченням – забезпечення пенсіями, допомогами, послугами чи ін. Але, враховуючи зміст п. 6 Декларації, можна зробити висновок, що все ж маються на увазі саме пенсії та допомоги.

Також звертає на себе увагу термін «задовільний рівень життя». В українському законодавстві такий термін не використовується. Конституція України в ч. 3 ст. 48 лише вказує, що пенсії, інші види виплат та допомог мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом. Більш того, аналіз пенсійного законодавства дає змогу зробити висновок, що виплата пенсій по інвалідності в солідарній пенсійній системі не гарантується навіть на рівні прожиткового мінімуму, не кажучи про забезпечення на задовільному чи належному рівні. Отже, в частині забезпечення інвалідів мінімальними пенсіями на рівні світових соціальних стандартів українське законодавство не відповідає міжнародно-правовим актам і потребує адаптації шляхом внесення відповідних змін. Цілком слушну думку висловила І. В. Оклей, яка вказала на необхідність застосування у сфері пенсійного забезпечення поряд із прожитковим мінімумом такого соціального стандарту, як достатній життєвий рівень⁵.

Принципи пенсійного забезпечення по інвалідності також були закладені у прийнятій 15 лютого 1982 р. Хартії соціального забезпечення, п. 6 якої передбачає такі засади пенсійного забезпечення по інвалідності: розмір пенсії повинен забез-

печувати людині необхідний життєвий рівень та постійно коригуватися залежно від зростання вартості життя та зміни рівня заробітної плати з метою збереження їх реальної вартості, неможливості звуження права особи на працю у разі реалізації права на пенсію⁶.

Особлива роль у міжнародно-правовому регулюванні у сфері пенсійного забезпечення по інвалідності внаслідок загального захворювання належить Міжнародній Організації Праці (далі – МОП).

Актом універсального значення є ухвалена в червні 1952 р. МОП Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення (далі – Конвенція № 102)⁷, яка на міжнародному рівні встановила норми про види, мінімальні розміри та умови надання соціального забезпечення. Але вказана Конвенція не розмежовує поняття «пенсія» та «допомога», використовуючи лише термін допомога. Проте аналіз її норм дає можливість зробити висновок, що при застосуванні поняття «допомога по інвалідності» мається на увазі саме пенсія по інвалідності. До того ж Конвенція № 102 чітко розмежувала допомоги по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання (розділ VI) та допомоги по інвалідності внаслідок загального захворювання (розділ IX).

Відповідно до ст. 54 Конвенції МОП № 102 допомога по інвалідності внаслідок загального захворювання надається у разі нездатності, у визначеному ступені, займатися будь-якою діяльністю, що дає прибуток, коли ця нездатність є постійною або не усувається до моменту припинення виплати допомоги у разі хвороби. Очевидно, що дане положення потребує уточнення, оскільки воно не охоплює випадків часткової втрати працездатності, за яких особа може займатися посиленою для неї діяльністю, що приносить прибуток.

Пунктом 1 ст. 57 Конвенції № 102 передбачено, що у особи, яка підлягає забезпеченню по інвалідності внаслідок загального захворювання, повинен бути 15-річний стаж сплати внесків чи роботи за наймом або 10-річний стаж проживання в країні, а у самозайнятої особи – 3-річний стаж сплати внесків. Мінімальний стаж для призначення такої виплати повинен становити 5-річний стаж виплати внесків або роботи за наймом, а для самозайнятого населення – 3-річний стаж сплати внесків.

Отже, в частині забезпечення пенсією по інвалідності внаслідок загального захворювання осіб з різними групами інвалідності та різних вікових груп положення сучасного законодавства України встановлює кращі умови реалізації права на матеріальне забезпечення для осіб з інвалідністю.

Водночас заслуговує на увагу положення, щодо наявності 3-річного стажу сплати внесків самозайнятою особою для забезпечення її по інвалідності. Видається, що, детально вивчивши досвід країн, які ратифікували Конвенцію № 102 та де діють такі вимоги, в Україні можна було б запровадити схожі норми (звичайно ж, адаптувавши їх до національного законодавства), що, по-перше, підтвердило б статус України як соціальної держави, по-друге, дало б змогу самозайнятим особам відчувати себе більш соціально захищеними і, як наслідок, сприяло б зростанню національної економіки.

Серед норм Конвенції № 102, які можна адаптувати до законодавства України, заслуговує на увагу і вимога про встановлення пенсії по інвалідності, не пов'язаної з трудовим каліцтвом, у розмірі не менше 40% втраченого прибутку. Враховуючи передбачений ст. 33 Закону України «Про загальнооб'язкове державне пенсійне страхування» розмір пенсії по інвалідності, запровадження такої норми дало б змогу встановити гарантії належного рівня пенсійного забезпечення

інвалідів.

Серед конвенцій та рекомендацій МОП, що стосуються окремих суб'єктів та видів забезпечення, слід виділити Конвенцію про допомоги по інвалідності, по старості і у зв'язку з втратою годувальника (далі – Конвенція № 128)⁸ та Рекомендацію щодо допомог по інвалідності, по старості та у зв'язку з втратою годувальника (далі – Рекомендація № 131) від 29 червня 1967 р.⁹

Вказана Конвенція передбачає лише виплати на випадок інвалідності від загального захворювання. Страхові випадки надання допомоги по інвалідності передбачено фактично такі самі, як і у Конвенції № 102. Щоправда, Рекомендація № 131 роз'яснила, що визначення інвалідності повинно враховувати нездатність займатися будь-якою діяльністю, яка забезпечує суттєве винагородження, але при цьому не пояснюється, що мається на увазі під суттєвим винагородженням або хоча б як його обрахувати.

Також Рекомендація № 131 зазначила, що допомоги у скороченому розмірі мають виплачуватися у разі часткової інвалідності за установлених умов (п. 5 ч. III). Тобто МОП рекомендує встановлювати допомогу по інвалідності внаслідок загального захворювання не тільки при повній інвалідності, а і при частковій, хоча і в скороченому обсязі. Але слід звернути увагу на те, що не може особа мати інвалідність частково, адже інвалідність або є, або її немає. Особа лише повністю або частково може втратити працездатність, чи бути повністю або частково непрацездатною. Тому пункт 5 ч. 3 Рекомендації № 131 потребує уточнення.

Статтею 9 Конвенції № 128 розширено перелік суб'єктів, які підлягають забезпеченню по інвалідності. До них віднесено і працюючих учнів, а Рекомендація № 131 вказує на необхідність поширення застосування національного законодавства про пенсійне забезпечення по інвалідності на осіб, робота яких має випадковий характер, та самозайнятих осіб.

Водночас у п. 1 ст. 31 Конвенції № 128 передбачено можливість припинення виплати допомоги по інвалідності за умови, коли одержувач займається діяльністю, що дає прибуток, а п. 2 ст. 31 передбачає скорочення розміру виплат у межах системи, зумовленої сплатою внесків, якщо заробіток одержувача перевищує встановлену суму. Зрозуміло, що вказані норми не можуть бути імплементовані в українське законодавство.

Доцільно було б закріпити в національному законодавстві норму, передбачену в Рекомендації № 131, якою рекомендується встановлювати мінімальні розміри пенсії по інвалідності, що дасть змогу гарантувати мінімальний рівень життя особі з інвалідністю.

Отже, хоча Україна і не ратифікувала Конвенції № 102 та № 128, але деякі норми національного законодавства з питань пенсійного забезпечення по інвалідності внаслідок загального захворювання в нашій країні більш досконалі порівняно з указаними актами МОП. Тому Україна не має потреби ратифікувати міжнародно-правові акти в тій частині, що встановлює гірші умови, ніж передбачено національним законодавством.

У контексті міжнародного співробітництва дедалі більш активну роль відіграють регіональні міжнародні інституції, що діють з метою вироблення певної системи засад взаємного партнерства в різних сферах суспільного життя. Як засвідчує національний досвід, Україна чи не найбільш тісно взаємодіє з такими регіональними міжнародними організаціями, як Рада Європи та Співдружність Незалежних Держав.

Розгляд європейських міжнародно-правових актів, які регулюють питання пенсійного забезпечення по інвалідності внаслідок загального захворювання, зумовлюється тим, що в них містяться соціальні стандарти, яким має відповідати законодавство країн Європи. Крім того, вони сприяють уніфікації законодавства з пенсійного забезпечення.

Досить важливу роль, з точки зору забезпечення соціальних прав, відіграють Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 р.¹⁰, Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників від 9 грудня 1989 р.¹¹ та Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 р.¹², які закладають правові основи соціального забезпечення, в тому числі й пенсійного, в країнах Співтовариства. Але положень про пенсійне забезпечення по інвалідності внаслідок загального захворювання вони не містять. Лише Хартія основних прав Європейського Союзу в п. 1 ст. 34 передбачає право на отримання допомоги по соціальному страхуванню і соціальному забезпеченню у разі неможливості самостійного існування. Але вказане положення може тлумачитися досить широко, оскільки неможливість самостійного існування може стосуватися як осіб з інвалідністю, які потребують постійного або періодичного стороннього догляду, так і малолітніх дітей, які втратили годувальника.

Забезпечення по інвалідності знайшло закріплення в Європейському кодексі соціального забезпечення від 16 квітня 1964 р., первинний зміст якого зазнав перегляду і нині діє Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (далі – Кодекс) від 6 листопада 1990 р.¹³.

Особливістю цього акта є те, що він розмежовує інвалідність за страховими ризиками, передбачаючи трудове каліцтво, професійне захворювання та власне інвалідність внаслідок загального захворювання чи каліцтва, не пов'язаного з виробництвом. Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) не розрізняє такі об'єкти соціального забезпечення, як пенсії та допомоги, що негативно впливає на розуміння та імплементацію його норм. При цьому грошові виплати хоч і мають назву допомоги, але за своєю суттю уособлюють значне коло ризиків, які характерні саме для пенсії.

Норми ст. 58 Кодексу передбачають, що обставинами, за яких надається допомога по інвалідності, є: а) якщо особа є економічно активною – неспроможність визначеного ступеня працювати або займатися будь-якою прибутковою діяльністю; б) якщо особа не є економічно активною – неспроможність визначеного ступеня займатися своєю звичайною діяльністю; с) недієздатність дитини визначеного ступеня внаслідок уроджених вад або інвалідності, що виникла до досягнення нею віку закінчення загальноосвітньої школи, коли така неспроможність є постійною або продовжується після закінчення визначеного періоду тимчасової або початкової недієздатності.

Якщо порівняти зазначені положення з п. 1 ст. 30 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», який передбачає: «Пенсія по інвалідності призначається в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності внаслідок загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства)»¹⁴, стає зрозуміло, що українське законодавство охоплює значно ширше коло ризиків, за яких може призначатися пенсія по інвалідності внаслідок загального захворювання.

Інша умова надання допомоги по інвалідності передбачена п. 5 ст. 60 Кодексу. Так, допомогою забезпечується: а) захищена особа за наявності періоду, що ста-

новить повних 15 років сплати внесків, професійної діяльності або проживання; б) захищена особа, яка має повних 30 років сплати внесків, професійної діяльності або проживання, включаючи будь-який період, що може розглядатися як такий, якщо період, що відокремлює відповідну обставину від встановленого віку, враховується як умовний для обчислення допомоги; с) якщо все економічно активне населення охоплене захистом – захищена особа, яка має повних 3 роки сплати внесків та якщо визначені середньорічна сума, річна сума або щорічна середня сума внесків, сплачених упродовж її періоду роботи, досягли встановленого показника.

Передбачається також можливість призначення допомоги захищеним особам за принципом пропорційності у разі наявності меншого періоду, ніж 15 чи 30 років сплати внесків, професійної діяльності або проживання (п. 6 ст. 60 Кодексу).

Серед підстав припинення, відхилення або відкладення виплати допомоги по інвалідності передбачено випадки отримання особою іншої грошової допомоги із соціального забезпечення та якщо відповідна особа займається прибутковою діяльністю (п. 1 ст. 74 Кодексу). Такий підхід не сприяє чіткому розумінню підстав припинення, відхилення або відкладення виплати допомоги по інвалідності, тому для уникнення цього зазначені підстави слід чітко розмежувати.

Зважаючи на вищезазначене, можна зробити висновок:

– законодавство України, порівняно зі змістом більшості норм міжнародно-правових актів, встановлює кращі умови в частині виникнення та реалізації прав на пенсію по інвалідності внаслідок загального захворювання. У процесі інтеграції України до Європейського Союзу, ратифікуючи міжнародно-правові акти, слід зважати, чи не погіршують останні правове становище осіб з інвалідністю внаслідок загального захворювання в частині забезпечення пенсійних прав;

– українське пенсійне законодавство в частині забезпечення осіб з інвалідністю мінімальними пенсіями на рівні світових соціальних стандартів не відповідає універсальним міжнародно-правовим актам і потребує адаптації шляхом внесення змін в частині встановлення мінімальних розмірів пенсії по інвалідності для усіх груп інвалідності.

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015. 3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р. Договір ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 р. № 2148-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_042. 4. Декларація про права інвалідів від 9 грудня 1975 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_117. 5. Оклеї І.В. Правове регулювання пенсійного забезпечення та надання соціальних послуг в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. – Х., 2008. – С. 32-33. 6. Хартія соціального забезпечення. – Гаваї, 15 лютого 1982 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_418. 7. Конвенція МОП від 28 червня 1952 р. № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=993_011. 8. Конвенція МОП від 29 червня 1967 р. № 128 «Про допомоги по інвалідності, по старості і у зв'язку з втраченою годувальником» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&nreg=993_326. 9. Рекомендація МОП від 29 червня 1967 р. № 131

«Про допомоги по інвалідності, по старості і у зв'язку з втратою годувальника» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_070. **10.** *Європейська соціальна хартія* (переглянута). – Страсбург, 3 травня 1996 р.: ETS № 163. Хартію ратифіковано із заявами Законом України від 14 вересня 2006 р. № 137-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/137-16/ed20060914>. **11.** *Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників*. – Страсбург, 9 грудня 1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_044. **12.** *Хартія основних прав Європейського Союзу*. – Ніцца, 7 грудня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_524. **13.** *Європейський кодекс соціального забезпечення* (переглянутий). – Рим, 6 листопада 1990 р.: ETS № 139 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_651. **14.** *Закон України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.